

संस्कृतपाठः

Уроки санскриту

Частина II: Сандгі

Посібник з санскриту Тетяни Приходько

Частина 2. Сандгі¹

§ 11 В українській мові 33 букви та 38 звуків. Це так, оскільки одна графема може мати кілька фонем, а також деякі графемати позначають два звуки *ї* [ʲ+i], *ю* [ʲ+у], *я* [ʲ+a], *є* [ʲ+e]. У багатьох приголосних є пом'якшений варіант вимови — *р* [p'] та [p]. Також вимова одного й того ж самого голосного залежить від наголосу, порівняйте вимову *о* — *голубка* / *голуб*, *розумний* / *розум*. Звуки завжди впливають один на одного, тому звук звучить по-різному залежно від наступного й попереднього звуку. Це явище відоме граматиці французької як *liaison*, елізія — в грецькій, асиміляція, орфоепія — в українській мові. Різноманітність звучання однієї графемати — це явище, неможливе в санскриті.

§ 12 У санскриті, коли звук змінюється під впливом сусідніх, він змінює також і свою графему. Таке явище називається *сандгі* чи *сандхі*. Санскрит відрізняється від інших мов обов'язковою зміною графемати при зміні фонемати. Тому в санскриті працює правило «*як чуємо так і пишемо*». Явище *сандгі* відбувається на стику морфем при словотворі та на стику слів у реченнях. *Сандгі* на стику морфем ми називатимемо **внутрішніми**, *сандгі* на стику слів — **зовнішніми**.

VI Сандгі голосних

§ 13 Метафора основного принципу *сандгі* голосних — з двох фонем, які зустрічаються одна з одною, змінюється та, що звучить першою, назвемо її *пацієнс*; та, що звучить другою, частіше не змінюється, її ми назвемо *агенс*. Базові принципи *сандгі* голосних: 1) у санскриті не може бути двох голосних поспіль, 2) *агенс* намагається не змінюватись.

§ 14 Всього всі випадки *сандгі* голосних можна поділити на п'ять випадків²:

I Два однакових голосних створюють довгий голосний (злиття).

II Пацієнс — простий голосний. У такому випадку пацієнс переходить у напівголосний свого ряду.

III Пацієнс — *a* (*ā*). Обидві голосні утворюють дифтонг (гуну, у випадку *агенса* — простого голосного й вриддгі — у випадку *агенса-дифтонга*).

IV Пацієнс — дифтонг. У такому випадку пацієнс слід розкласти на прості голосні (за правилом III), після чого з'єднати всі голосні з кінця.

¹ संधि *утримання разом, суглоб*, складається з префікса सन् *разом* та кореня √ धृ *тримати*.

² Зібрані в таблицю IV.

Графічне відображення зміни голосних «сандгі голосних»

I Однакові голосні утворюють подовжений голосний.

II Пацієнс простий голосний переходить в напівголосний.

$i + a = ya$
пацієнс агенс результат

Принцип «агенс не змінюється»:

i y
 $r + \text{голосний} = r + \text{голосний}$
 l l
 u v

	результат	пацієнс			
задньо-язикові		अ a	आ \bar{a}		
палатальні	य् y	इ i	ई \bar{i}	ए e	ऐ ai
передньо-язикові	र r	ऋ \bar{r}	ॠ \bar{r}		
зубні	ल l	ऌ \bar{l}	ॡ \bar{l}		
губні	व v	उ u	ऊ \bar{u}	ओ o	औ au

III Пацієнс a утворює дифтонги.

$i = e$
 $a + u = o$

$a + r = ar$
 $l = al$

$a + e = ai$
 $o = au$

$a + ai = ai$
 $au = au$

	пацієнс		результат	
			гуна	вхідді
задньо-язикові	अ a	आ \bar{a}		आ
палатальні	इ i	ई \bar{i}	ए e	ऐ ai
пере-бральні	ऋ \bar{r}	ॠ \bar{r}	अर् ar	आर् ar
зубні	ऌ \bar{l}	ॡ \bar{l}	अल् al	आल् al
губні	उ u	ऊ \bar{u}	ओ o	औ au

IV Пацієнс дифтонги e, o, ai, au — розкладаємо на первинні звуки

e ay
 o + будь-який av
 ai голосний = $\bar{a}y$ + голосний
 au $\bar{a}v$

пацієнс / агенс

ओ + अ = крок 1: अ + उ + अ = крок 2: अ + (उ + अ) = अव
औ + अ = крок 1: अ + ओ + अ = крок 2: अ + अ + उ + अ =
крок 3: अ + अ + (उ + अ) = आव

क) Розв'яжіть приклади на правило II.

$$1 \quad \begin{array}{l} \text{इ} + \text{अ} = \\ i + a = \end{array}$$

$$3 \quad \begin{array}{l} \text{इ} + \text{उ} = \\ i + u = \end{array}$$

$$5 \quad \begin{array}{l} \text{उ} + \text{अ} = \\ u + a = \end{array}$$

$$2 \quad \begin{array}{l} \text{ई} + \text{ओ} = \\ \bar{i} + o = \end{array}$$

$$4 \quad \begin{array}{l} \text{ऋ} + \text{इ} = \\ r + i = \end{array}$$

$$6 \quad \begin{array}{l} \text{ऊ} + \text{ए} = \\ \bar{u} + e = \end{array}$$

ख) Розв'яжіть приклади за правилами II і III.

$$1 \quad \text{अ} + \text{इ} =$$

$$4 \quad \text{आ} + \text{ऐ} =$$

$$7 \quad \text{अ} + \text{ओ} =$$

$$2 \quad \text{अ} + \text{ऋ} =$$

$$5 \quad \text{आ} + \text{ऊ} =$$

$$8 \quad \text{ऋ} + \text{ओ} =$$

$$3 \quad \text{अ} + \text{ए} =$$

$$6 \quad \text{आ} + \text{ऋ} =$$

$$9 \quad \text{आ} + \text{ई} =$$

ग) Розв'яжіть приклади за правилами II і III.

$$1 \quad \text{ओ} + \text{अ} = \quad \text{крок 1: } \text{अ} + \text{उ} + \text{अ} = \quad \text{крок 2: } \text{अ} + (\text{उ} + \text{अ}) = \text{अव}$$
$$o + a =$$

$$2 \quad \text{ए} + \text{उ} =$$
$$e + u =$$

$$3 \quad \text{ए} + \text{ओ} =$$
$$e + o =$$

$$4 \quad \text{ओ} + \text{ए} =$$
$$o + e =$$

$$5 \quad \text{औ} + \text{ए} =$$
$$au + e =$$

$$6 \quad \text{ऐ} + \text{इ} =$$
$$ai + i =$$

$$7 \quad \text{औ} + \text{ऋ} =$$
$$au + r =$$

$$8 \quad \text{ऐ} + \text{ऐ} =$$
$$ai + ai =$$

घ) Заповніть таблицю сандгі голосних.

	<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>	ॠ	ॡ	<i>e</i>	<i>ai</i>	<i>o</i>	<i>au</i>
	अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ए	ऐ	ओ	औ
<i>a</i> अ												
<i>ā</i> आ												
<i>i</i> इ												
<i>ī</i> ई												
<i>u</i> उ												
<i>ū</i> ऊ												
ॠ ऋ												
<i>e</i> ए												
<i>ai</i> ऐ												
<i>o</i> ओ												
<i>au</i> औ												

ङ) Зберіть сандгі.

- 1 प्रति *кожен* + अहन् *день* = щодня
- 2 गण *гани* + ईश *володар* = господар ганів
- 3 महा *великий* + इन्द्र *володар* = великий господар
- 4 प्रति *назад* + आहार *приймання* = повернення
- 5 नि *всередину* + आय *підхід* = метод
- 6 सु *добре* + अस्ति *є* = щастя
- 7 हस्त *рука* + उत्तन + आसन = поза з витягнутими руками
- 8 वीर *герой* + आसन *поза* = поза героя

च) Зберіть сандгі голосних.

इ + इ =

ऊ + ई =

आ + ऐ =

इ + अ =

ऊ + अ =

आ + ऊ =

इ + आ =

इ + आ =

आ + उ =

इ + उ =

ऊ + ऊ =

आ + ओ =

इ + ओ =

ऊ + ओ =

आ + औ =

इ + ए =

ऊ + ए =

अ + ए =

इ + ऐ =

ऊ + ऐ =

अ + ऐ =

इ + औ =

ऊ + ऋ =

अ + उ =

अ + अ =

आ + अ =

अ + ऊ =

अ + आ =

आ + आ =

अ + ओ =

अ + इ =

आ + इ =

अ + औ =

अ + ई =

अ + ई =

आ + ऋ =

आ + ई =

आ + ए =

छ) Зберіть сандгі голосних на стику слів та морфем.

1 कठ + उपनिषत् =

Упанішада Катхи

2 प्रभवति + अस्माद् =

народився від того

3 वेदस्य + अङ्गानि =

частини Вед

4 च + इति =

і так

5 भरतस्य + अग्रजः =

народжений перед Бгаратом

- 6 जितानि + इन्द्रियाणि = *переможені чуття*
- 7 विद्धि + इति = *знай так*
- 8 प्र + उक्तम् = *проголошене*
- 9 अनु + अर्थः = *зрозуміле значення*
- 10 उप + ईक्षा = *увага, розгляд*
- 11 अव + ईक्षा = *увага*
- 12 इति + अभिधीयते = *так називається*
- 13 एवम् + अस्तु + इति = *нехай буде так*
- 14 जिघ्रति+अनेन+इति+घ्राणम् = *те, чим нюхає — це нюх*
- 15 रसयति +अनेन +इति +रसनम् = *те, чим відчуває — це смак*
- 16 चष्टे +अनेन +इति +चक्षू = *те, чим бачить — це зір*
- 17 शृणोति +अनेन +इति +श्रोत्रम् = *те, чим чує — це слух*

ज) Сандгі голосних у мантрі «Гуру-शिष'я».

ॐ सह नाववतु ।

ॐ सह नौ अवतु ।

सह नौ भुनक्तु ।

सह नौ भुनक्तु ।

सह वीर्यं करवावहे ।

सह वीर्यं करवावहे ।

तेजस्वि नावधीतमस्तु ।

तेजस्वि नौ अधीतम् अस्तु ।

मा विद्विषावहे ॥

मा विद्विषावहे ॥

Словник до мантри, займенники:

ॐ – символ переходу до піднесеного стану читання мантри,

सह — з, разом, नौ — нас (двоїна), सह नौ — разом нас,

मा — частка заборони, не.

дієслова:

अवतु, भुनक्तु, अस्तु — імперативи третьої особи однини від коренів अच् захищати — хай захищає, भुज् жити, захищати, керувати, — хай живе, अस् бути — хай буде.

करवावहै विद्विषावहै — імперативи першої особи двоїни від кореня कृ робити, нехай ми удвох зробимо і विद्विष् ненавидіти, удвох сперечаємось.

іменники та прикметники:

अधीत — вивчене.

तेजस्विन् — вогненний.

वीर्य — героїчний.

VII Зовнішні сандгі — сандгі між словами

§ 15 Метафора для запам'ятовування — «неповний склад бажає з'єднання» — якщо перше слово не закінчується на віраму, воно закінчується на **повний склад**, якщо друге слово починається з приголосного — воно починається з повного складу, у цьому випадку слова не з'єднуються і сандгі не відбувається. У всіх інших випадках, коли **склад неповний** на початку або наприкінці слова, звуки прагнуть **доповнити склад**. Виняток — слова із закінченням на म् і स्³.

	закінчення першого слова	початок другого слова	результат	з'єднання слів
1	голосний	голосний	сандгі голосних	+
2		приголосний	—	—
3	приголосний (окрім म् і ँ)	приголосний	лігатура, сандгі приголосних	+
4	приголосний	голосний	склад, приголосний стає дзвінком	+
5	म्	приголосний	ँ приголосний	—

³ Сандгі स् описані в уроці X.

क) Вправи на внутрішні та зовнішні сандгі.

- 1 एक + एकम् = один за одним
eka ekam
- 2 यथा + तथा = так, як
yathā tathā
- 3 तत् + तरुः = його дерево
tat taruḥ
- 4 सम्यक् + उक्तम् = добре сказане
samyak uktam
- 5 इदम् + नेत्रम् = це око
idam netram
- 6 इदम् + उक्तम् = так сказано
idam uktam
- 7 सम्यक् + कृत्वा = добре зробивши
samyak kṛtvā
- 8 तत् + उद्यनम् = той сад
tat udyanam
- 9 वेद + उक्तम् = сказане у Ведах
veda uktam
- 10 अत्र + अस्ति = тут є
atra asti
- 11 मार्जारी + अत्र + अस्ति = тут є кішка
mārjārī atra asti
- 12 सिद्धि + असिद्धि = вміння (і) невміння
siddhi asiddhi
- 13 हस्त + उत्तनासन = поза з руками, витягнутими
вгору
hasta uttanāsana
- 14 तत्र + पश्य + इति + उवाच = [він] сказав: "подивися туди"
tatra paśya iti uvāca
- 15 आहार + अर्थम् = для їжі
āhāra artham
- 16 तेन + उक्तम् = ним сказане
tena uktam

17 फलानि + आहरामि =
phalāni āharāmi

фрукти несу

18 अनेकानि + फलानि + आनय =
anekāni phalāni ānaya

принеси інші фрукти

19 यत् + इह + अस्ति + तत् + अन्यत्र + यत् + इह + न + अस्ति + न + तत् + क्वचित्
yat iha asti tat anyatra yat iha na asti na tat kvacit

Що є тут, те є і деє іще, чого тут немає, того немає ніде" Магабгарата 1.56.34.

ख) Транслітеруйте речення та знайдіть місця сандгі.

‡ तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् ॥

ग) Вправи на зовнішні сандгі приголосних і голосних.

1 सीता + उपविषति =

Сіта сідає

2 किम् + फलम् =

який фрукт?

3 माला + अत्र + अस्ति =

тут є гірлянда

4 शान्तिम् + इच्छन्ति =

спокою бажують

5 एवम् + एतत् =

саме так

6 फलम् + न + अस्ति =

немає плоду

7 लेखनी + कुत्र + अस्ति? =

де ручка?

8 स्वर्गम् + सर्वत्र + अस्ति =

небо є всюди

9 लोभात् + क्रोधः =

від жадібності — гнів

10 पीठात् + उत्तिष्ठामि =

піднімаюся з сидіння

11 बीजात् + प्ररोहति + अङ्कुरः =

з насіння росте паросток

12 न + अस्ति + जीवितात् + अन्यत् + अभिमततरम् + इह =

Не існує тут нічого більш бажаного, ніж життя

ग) पादा-चखेदना — зняття сандгі.

1 कठोपनिषत् =

Упанішада Катхи

2 चेति =

і так

3 एकास्ति =

є в одному місці

4 शान्तिमिच्छन्ति =

бажають спокою

5 एवमेतत् =

саме цей

6 नास्ति =

немає

7 अत्रास्ति =

тут є

8 सीतामिदं वदामि =

кажу це до Сіти

9 अत्रैका =

тут одна

10 ज्ञातुमेवम् =

дізнатися таким чином

VIII Сандгі приголосних

§ 16 Сандгі приголосних відбуваються і в германських, і в слов'янських мовах, особливо вони помітні на кінці слів і між словами. Приклади: *лоб* – *ло[n]*, *big* – *bi[k]*, *розпочати* – *ро[c]почати*, *dogs* – *[dɒgz]*, *cats* – *[kæts]*.

§ 17 Основні три правила сандгі приголосних (описують 70% випадків сандгі приголосних):

1. Пацієнс наслідує агенса.

Глухий пацієнс, зустрічаючи дзвінкого агенса, стає дзвінким: $त् t + ग ga = द्र dga$.

Дзвінкий-пацієнс, зустрічаючи глухого агенса, стає глухим: $द् d + क ka = त्क tka$.

2. Придих — тільки у агенса.

Пацієнс з придихом втрачатиме придих: $ध् dh + क ka = त्क tka$.

3. 4 → 3, 4 → 2, 2 → 1 / चु → कु, तु → टु i तु → चु⁴.

Приголосний-пацієнс з 2 або 4 рядка основної таблиці, зустрічаючи агенса з 2, 3, 1 рядків, переміщується у рядок агенса: $चु \rightarrow कु, तु \rightarrow टु, i तु \rightarrow चु$.

Метафора 4 → 3, 4 → 2, 2 → 1 допомагає запам'ятати правило.

			основна група приголосних					
			глухі		дзвонкі			
1	कु	задньоязикові	क	ख	ग	घ	ङ	
2	चु	палатальні	च	छ	ज	झ	ञ	
3	टु	передньо-язикові	ट	ठ	ड	ढ	ण	
4	तु	зубні	त	थ	द	ध	न	
5	पु	губні	प	फ	ब	भ	म	

§ 18 Усі три правила працюють одночасно.

⁴ कु, चु, टु, तु, पु — санскритське позначення п'яти перших звуків кожного рядка, відповідно कु це क्, ख्, ग्, घ्, ङ्; चु це च्, छ्, ज्, झ्, ञ् тощо.

क) Вправа на перше правило сандгі приголосних.

1 क् + द =

5 ज् + च =

9 च् + ज =

2 ट् + ग =

6 द् + त =

10 त् + य =

3 त् + द =

7 ब् + क =

11 इ् + ट =

4 क् + ग =

8 ज् + च =

12 ब् + प =

ख) Вправа на перше і друге правило сандгі приголосних.

1 थ् + क =

7 ध् + ध =

13 छ् + छ =

2 ख् + क =

8 भ् + ज =

14 ख् + भ =

3 ख् + ग =

9 घ् + ख =

15 भ् + द =

4 ढ् + ट =

10 झ् + ज =

16 ढ् + ग =

5 ध् + ग =

11 छ् + च =

17 थ् + य =

6 त् + ब =

12 ठ् + ट =

18 ध् + र =

Зробіть приклади 1-8 на сторінці 13.

ग) Вправа на три правила сандгі приголосних.

1 त् (थ, द, ध) + क =

8 त् (थ, द, ध) + ड =

2 त् (थ, द, ध) + ग =

9 त् (थ, द, ध) + त =

3 त् (थ, द, ध) + च =

10 त् (थ, द, ध) + थ =

4 त् (थ, द, ध) + छ =

11 त् (थ, द, ध) + द =

5 त् (थ, द, ध) + ज =

12 त् (थ, द, ध) + ध =

6 त् (थ, द, ध) + ट =

13 च् (छ, ज, झ) + क =

7 त् (थ, द, ध) + ठ =

14 च् (छ, ज, झ) + ग =

घ) Вправа на всі пройдені правила сандгі.

- 1 नरेन + उक्तम् = *людиною сказане*
- 2 इह + एकम् + पुस्तकम् = *тут одна книга*
- 3 कश्चित् + गजः = *якийсь слон*
- 4 ध्यानात् + वा = *чи від дг'яни*
- 5 चैतन्यम् + आत्मा = *свідомість — це сутність [я]*
- 6 ज्ञानम् + अन्नम् = *знання — їжа*
- 7 इदम् + पत्रम् + अत्र + अस्ति = *цей лист тут є*
- 8 तु + इतरे + वा = *або ж в іншому*
- 9 पात्रात् + जलम् + स्रवति = *вода тече з листка*
- 10 समुद्रात् + जना + रत्नानि + आनयन्ति = *люди несуть коштовності з океану*
- 11 व्यघ्रात् + त्रस्यति = *боїться тигра*
- 12 समुद्रात् + चरति = *брече від океану*
- 13 अन्यत् + पवनात् + प्रसूतम् = *інший народився від повітря*
- 14 अन्यत् + जलात् + जातम् = *інший народився від води*
- 15 एतत् + च + अयुक्तम् = *це не правильно*
- 16 अप् + धातुः = *елемент води*

пацієнс навіть на місці агенса. Про це — правила 20-22. В них описано, як त् на місці агенса «підлаштовується» під пацієнса — стає дзвінким, відбирає придих, змінює рядок.

§ 25 **Правило «відлуння» (11)** описує випадки, коли агенс — ह. Приголосний-пацієнс подвоюється, зустрічаючи агенса ह. Також пацієнс, приєднавши ह, стає дзвінким (бо ह - дзвінкий):
क् + ह = क् + क् + ह = क् + घ = ग्, त् + ह = द् + द् + ह = द्, तत् + हित = तद्धित *Відповідне для нього.*

§ 26 **Правило 12** — подвоєння ण् між двома короткими голосними. Подібне явище ми чуємо в іменах *Анна, Інна.*

§ 27 **Правила 14-16** описують зовнішні сандгі ण्. Перед агенсом च् छ् द् ढ् त् थ् ि ल् назальний ण् переходить в анусвару й приєднує шиплячий з рядка агенса: वृक्षान् + चलति = वृक्षांश्चलति, [vin] *іде до дерев.*

§ 28 **Правила 13, 18, 19 «ліфт назальних»** описують випадки, коли назальний-пацієнс йде в рядок агенса (завжди за внутрішніх сандгі й у зовнішніх — перед ज् ि श्): गम् + ग = गङ्, म् + ज = जम्, म् + त = तम्, कन् + ठ = कण्ठ.

§ 29 **Зовнішні сандгі ण्**. Наприкінці речення останню ण् пишемо повністю. Слова, які закінчуються на ण्, зустрічаючи слова з першим голосним, зливаються й утворюють склад: अहम् + इच्छामि = अहमिच्छामि [я] *бажаю*. Зустрічаючи слово з першим приголосним, ण् переходить в анусвару (ँ), слова не зливаються: किम् + तत्र = किं तत्र *що там?*

§ 30 **Правило more (відсутнє в таблиці)**. У разі втрати придиху приголосного, попередній приголосний може його набути: बुध् — भोत्स्यते [він] *прокинеться*. Актуально при дієвідмінюванні. Також при зникненні приголосного звуку попередній голосний іноді подовжується: जन् *народжуватися* — जायते *народжується*.

§ 31 **Правила 19-25** — сандгі, що відбуваються під час словотворення, тому їх називають «внутрішніми». Вправи для цих випадків — у розділі "словотвір". **Правила 23-24** описують церебралізацію स् ि ण् — це явище, коли звук переходить у передньоязиковий рядок під дією звуків не безпосередньо перед агенсом, а десь раніше в слові. **Правило 25** описує перехід останнього звука кореня із палатального рядка в задньоязиковий при зустрічі з голосним або приголосним другого ряду. Це відбувається тільки при словотворенні деякими суфіксами.

§ 32 Зовнішні сандгі голосних не відбуваються:

1. У разі зустрічі слів з вигуками.
2. Іноді у випадку слів у кличному відмінку.
3. У подвійному числі.

Зведена таблиця випадків сандгі приголосних

	закінчення першого слова	початок другого слова	результат	злиття	приклад	внутрішні	зовнішні	
загальні принципи зовнішніх сандгі приголосних і голосних								
I	голосний	голосний	сандгі голосних	+	$sā + atra + asti = sārāsti$		✓	
II		приголосний	-	-	$sā + sītā + tatra = sāsītā tatra$		✓	
III	приголосний (крім <i>t</i>)	приголосний	сандгі приголосних	+	$tat + phalam = tatphalam$		✓	
IV	приголосний	голосний	склад, глухий приголосний стає дзвінком	+	$kiṃcit + iti = kiṃcidityi$		✓	
V	<i>t</i> або <i>ṭ</i>	приголосний	<i>ṭ</i> приголосний	-	$idam + netram = idaṭṭ netram$		✓	
основні три правила сандгі приголосних								
1-3	Пацієнс стає подібним до агенса (глухим або дзвінком) та втрачає придих. Перехід між рядками 4-3, 4-2, 2-1					✓	✓	
винятки з правил сандгі голосних								
4	<i>e / o</i>	<i>a</i>	<i>e' / o'</i>	+	$svarūpe + avasthānam = svarūpe'vasthānam$		✓	
5	<i>e</i>	голосний, крім <i>a</i>	<i>a</i> _голосний	-	$āsane + upaviṣati = āsana upaviṣati$		✓	
6	<i>ai / au</i>	голосний	<i>ā</i> _голосний	-	$tasmai + ākhyāṃ = tasmā ākhyāṃ$		✓	
додаткові правила сандгі приголосних								
7	короткий голосний	<i>ch</i>	голосний + <i>cch</i>	-	$sukhena + chāyūyām = sukhena cchāyūyām$		✓	
8	глухі приголосні, <i>d, ś, ṣ</i>	назальний	пацієнс стає назальним свого рядка	+	$tat + netram = tannetram$ $viṣ + mūtra = viṣmūtra$	✓	✓	
9	<i>t</i>	<i>ś</i>	<i>cch</i>	+	$mukhāt + śrutvā = mukhācchrutvā$	✓	✓	
10	<i>t, th, d, dh</i>	<i>l</i>	<i>ll</i>	+	$kaścit + likhati = kaścillikhati$	✓	✓	
11 від голос	<i>t, d / k, g</i>	<i>h</i>	<i>ddh / ggh</i>	+	$vanāt + hastī = vanāddhastī$	✓	✓	
12	короткий голосний + <i>n</i>	голосний	<i>nn</i>	+	$tasmin + aśve = tasminnaśve$		✓	
13 ліфт	<i>n</i>	<i>j / jh</i>	<i>ñj / ñjh</i>	+	$kasmin + jagati = kasmiñjagati$	✓	✓	
14		<i>c / ch</i>	<i>ṃśc / ṃśch</i>	+	$vṛkṣān + calati = vṛkṣāṃścalati$		✓	
15		<i>ṭ / ṭh</i>	<i>ṃṣṭ / ṃṣṭh</i>	+	$etasmīn + ṭhakkure = etasmīṃṣṭhakkure$		✓	
16		<i>t / th</i>	<i>ṃṣt / ṃṣth</i>	+	$gajān + tāḍayāmi = gajāṃṣtāḍayāmi$		✓	
17		<i>l</i>	<i>ṃll</i>	+	$śabdān + likhāmi = śabdāṃllikhāmi$		✓	
18		<i>ś</i>	<i>ñch</i>	+	$śabdān + śravāmi = śabdāñchravāmi$		✓	
внутрішні сандгі приголосних при словотворенні								
19 ліфт	<i>m</i>	<i>t / j</i>	<i>nt / ñj</i>		$\sqrt{gam + tum = gantum}$	✓		
20	<i>ś, ṣ</i>	<i>t / th</i>	<i>ṣṭ / ṣṭh</i>		$\sqrt{laś + tvā = laṣṭvā}$	✓		
21	<i>dh / bh</i>	<i>t</i>	<i>ddh / bdh</i>		$\sqrt{budh + ta = buddha}$	✓		
22 слабкий т	<i>h</i>	<i>t</i>	<i>gdh</i>	+	$duh + ta = dugdha$	✓	✓	
23 → 25 череді зація	десь у слові після <i>r, u, k, i</i>	якщо між ними немає букв рядків <i>ci tu ti</i>	<i>s → ś</i>		$pari + \sqrt{sthā} = pariśṭhā$	✓		
	десь у слові після <i>r ṛ ṣ</i>		<i>n → ṇ</i>		$pari + \sqrt{nī} = pariṇī$	✓		
	останній <i>c ch j jh</i> кореня	суфікси <i>a, tr, ti, tā, tavu, tavat</i>	<i>c ch j jh → k, kh, g, gh</i>		$\sqrt{yuj + ta = yukta}$	✓		

Зведена таблиця випадків сандгі приголосних

	закінчення першого слова (пацієнс)	початок другого слова (агенс)	результат	злиття	приклад	внутрішні	зовнішні
загальні принципи зовнішніх сандгі приголосних і голосних							
I	голосний	голосний	сандгі голосних	+	सा + अत्र + अस्ति = सात्रास्ति	✓	✓
II		приголосний	-	-	सा + सीता + तत्र = सा सीता तत्र	✓	✓
III	приголосний (крім म् і स्)	приголосний	лігатура, сандгі приголосних	+	तत् + फलम् = तत्फलम्	✓	✓
IV	приголосний	голосний	склад, глухий приголосний стає дзвінким	+	किञ्चित् + इति = किञ्चिदिति	✓	✓
V	म् або ँ	приголосний	ं приголосний	-	इदम् + नेत्रम् = इदं नेत्रम्	✓	✓
основні три правила сандгі приголосних							
1-3	Пацієнс стає подібним до агенса (глухим або дзвінким) та втрачає придих. Перехід між рядками चु → कु, तु → चु, तु → टु					✓	✓
винятки з правил сандгі голосних							
4	ए / ओ	अ	एऽ / ओऽ	+	स्वरूपे + अवस्थानम् = स्वरूपेऽवस्थानम्	✓	✓
5	ए	голосний, крім अ	अ голосний	-	आसने + उपविषति = आसन उपविषति	✓	✓
6	ऐ / औ	голосний	आ голосний	-	तस्मै + आख्यां = तस्मा आख्यां	✓	✓
додаткові правила сандгі приголосних							
7	короткий голосний	छ्	голосний + च्छ्	-	मुखेन + छायायाम् = मुखेन च्छायायाम्	✓	✓
8	глухі приголосні, щиплячі та द्	назальний	пацієнс стає назальним свого рядка	+	तत् + नेत्रम् = तन्नेत्रम् विष् + मूत्रम् = विष्मूत्रम्	✓	✓
9	त्	श्	च्छ्	+	मुखात् + श्रुत्वा = मुखाच्छ्रुत्वा	✓	✓
10	त्, थ्, द्, ध्	ल्	ल्ल्	+	कश्चित् + लिखति = कश्चिल्लिखति	✓	✓
11 exo	त्, द् / क्, ग्	ह्	ह्ल् / ग्ह्	+	वनात् + हस्ती = वनाह्लस्ती	✓	✓
12	короткий голосний + न्	голосний	न्न	+	तस्मिन् + अश्वे = तस्मिन्नश्वे	✓	✓
13	न्	ज् / झ्	ञ् / ञ्झ्	+	कस्मिन् + जगति = कस्मिञ्जगति	✓	✓
14	न्	च् / छ्	ंश् / ँश्छ्	+	वृक्षान् + चलति = वृक्षांश्चलति	✓	✓
15		ट् / ठ्	ंष्ट् / ँष्ट्	+	एतस्मिन् + ठक्कुरे = एतस्मिंष्टक्कुरे	✓	✓
16		त् / थ्	ंस्त् / ँस्थ्	+	गजान् + ताडयामि = गजांस्ताडयामि	✓	✓
17		ल्	ँल्ल्	+	शब्दान् + लिखामि = शब्दाँल्लिखामि	✓	✓
18		श्	ञ्छ्	+	शब्दान् + श्रवामि = शब्दाञ्छ्रवामि	✓	✓
внутрішні сандгі приголосних (при словотворі)							
19	म्	त् / ज्	न्त् / ञ्	✓	गम् + तृ = गन्तृ	✓	
20	श्, ष्	त् / थ्	ष्ट् / ष्ठ्	✓	लश् + त्वा = लष्ट्वा	✓	
21	ध् / भ्	त्	ह्ल् / ब्ह्	✓	बुध् + त = बुह्ल्	✓	
22	ह्	त	ग्ध्	✓	दुह् + त = दुग्ध्	✓	
23	desь у слові після र् उ क् इ	якщо між ними немає букв рядків चु टु तु	स् → ष्		परि + √ स्था = परिष्ठा	✓	
24			न् → ण्		परि + √ नी = परिणी	✓	
25	останій च् छ् ज् झ् кореня	суффікси अ, अ(ण), इन्, वृ, ति, त, तव्य, तवत्	च् छ् ज् झ् → क् ख् ग् घ्		✓ युज् + अ = योग ✓ युज् + त = युक्त	✓	✓

क) Вправи на зовнішні та внутрішні сандгі.

- 1 नयने + अधरे + च = в очі та в губи
- 2 समुद्रे + इव = немов в океані
- 3 स्वपुत्रौ + इव = немов би сини
- 4 तस्मै + उक्त्वा = їй мовив
- 5 अत्र + छायायाम् = тут у тіні
- 6 अप् + मूलफलानि = вода, коріння і плоди
- 7 सत् + मार्गः = дійсний шлях
- 8 जगत् + नाथः = володар світу
- 9 तत् + निरोधः = зупинка того
- 10 विष् + मूत्र + अदि = кал, сеча і подібне
- 11 लक्ष्मीवत् + शुभा = краса, подібна до Лакімі
- 12 तत् + शास्त्रम् = та наука
- 13 शरद् + शतम् = сто років
- 14 तत् + लोकः = світ того
- 15 हृत् + लासः = серце + гра = серцебиття
- 16 अगर्जत् + हरीश्वरः = загарчав володар мавп
- 17 एतस्मिन् + एव = саме в цьому
- 18 अन्यान् + च = та інших

19 युष्मान् + जयति =

він переміг вас

20 कपीन् + ताडयामि =

б'ю мавп

21 कवीन् + श्रवामि =

слухаю поетів

22 तस्मिन् + लोके =

у цьому світі

घ) Складіть сандгі двох шлок «Шанділья-упанішади».

१.१ *Отже, розташували одну ногу на одному стегні, стійкий*

ॐ म ऐ न्वि ओ -
एकम् पादम् अथ एकस्मिन् विन्यस्य उरुणि स्थितः।

१.२ *потім на іншому стегні — [це асана], звана вірасаною.*

इतरस्मिन् तथा च उरुम् वीरासनम् उदीरितम्॥

१.३ *Протилежним великим пальцем і двома руками слід з'єднати,*

अङ्गुष्ठेन निबध्नीयात् हस्ताभ्याम् व्युत्क्रमेण च।

१.४ *Шанділья, зверху стегон, встановивши обидві стопи*

ऊर्वोर् उपरि शाण्डिल्य कृत्वा पादतले उभे।

१.५ *то буде падмасана, вона шанована усіма." 1.3*

पद्मासनम् भवेत् एतत् सर्वेषाम् अपि पूजितम्॥ ३॥

ग) Вправа на сандгі приголосних.

- 1 ग्रामात् + नगरम् = із села в місто
- 2 पर्वतात् + नदी + प्रवहति = річка з гори тече
- 3 लोभात् + मोहः = від жадібності - дурість
- 4 युष्मत् + मम + दुःखम् = через вас моє нещастя
- 5 धर्मान् + जानाति + इति = це той, хто знає закони
- 6 तान् + च = та їх
- 7 दुःखेन + लभ्यन्ते + इति = це те, що здобувається насилу
- 8 रामस्य + अयनम् + चरितम् + यस्मिन् + तत् + रामायणम् = де описаний шлях Рами - то
Рамаяна
- 9 वातात् + जातम् + वातजम् = вітряний - народжений від вітру
- 10 उदकानि + धीयन्ते + अस्मिन् + इति + उदधिः = те, що містить води - це океан
- 11 पुस्तके + अन्यत्र = дві книги в іншому місці
- 12 हि + अयम् + अर्थम् = саме цей сенс
- 13 तत् + ऋक् + एव = саме цей гімн
- घ) Вправа пада-чхедана (зняття сандгі).
- 1 नयनेऽधरे च = в очі та в губи

2	सन्मार्गः =	дійсний шлях
3	तन्निरोधः =	припинення того
4	शरच्छतम् =	сто років
5	तच्छास्त्रम् =	та наука
6	तल्लोकः =	той світ
7	हृल्लासः =	серцебиття
8	तांश्च =	та їх
9	जीवन्मुक्तः =	звільнений за життя
10	भवेन्नरः =	людина буде

Внутрішні сандгі

§ 33 Останні правила таблиці № 5 — це *сандгі*, що трапляються лише при словотворі, бо не зустрічаються між слів. Одна з причин у тому, що слова в санскриті не можуть закінчитися на ह, श् ष्, भ्, घ्.

розуміти $\sqrt{\text{बुध्} + \text{ति}} = 1 \text{ ध् } dh + \text{द् } d, 2 \text{ द् } d + \text{ध् } dh = \text{बुद्धि}$ свідомість

- 1 *ходитьи* $\sqrt{\text{गम्} + \text{तव्य}} =$
- 2 *дивитися* $\sqrt{\text{दृश्} + \text{ति}} =$
- 3 *удосконалювати* $\sqrt{\text{सिध्} + \text{ति}} =$
- 4 *зв'язувати* $\sqrt{\text{बध्} + \text{त}} =$
- 5 *здобувати* $\sqrt{\text{लभ्} + \text{त}} =$

внутрішні сандгі приголосних при словотворі

	пацієнс	агенс	результат	приклади
19 ліфт	<i>m</i>	<i>t</i>	<i>nt</i>	$\sqrt{gam + tum} = gantum$
20 слабкий <i>t</i>	<i>ś / ṣ</i>	<i>t / th</i>	<i>ṣṭ / ṣṭh</i>	$\sqrt{laś + tvā} = laṣṭvā$
21 слабкий <i>t</i>	<i>bh / dh</i>	<i>t</i>	<i>ddh / bdh</i>	$\sqrt{budh + ta} = buddha$

☞) Вправи на внутрішні сандгі:

X Сандгі вісарги та स् -

§ 34 स् на кінці слова трансформується п'ятьма способами: स् → ः, श् ष्, ओ ओऽ, र्, -

§ 35 У більшості випадків кінцеву фонему स् записують у вигляді вісарги ः, тому кажуть про сандгі вісарги, а не про сандгі स्.

- вісарга залишається без змін перед क्, ख्, प्, फ्, श्, ष् і слова не зливаються (1);
- перед च्, छ्, ट्, ठ्, त्, थ् вісарга переходить у *шиплячий* з ряду агенса. (2);
- після अ і перед अ, вісарга разом з अ-пацієнсом утворюють औ, अ-агенс зникає та замінюється на письмі аваграхою ओऽ (3);
- після अ і перед дзвінкими приголосними вісарга переходить у औ (4);
- після अ перед голосними (крім अ), а також після आ перед дзвінкими приголосними і голосними і в словах सः एषः вісарга зникає (5-7);
- після इ і उ перед र् вісарга зникає, а इ і उ подовжуються; після решти голосних перед र् вісарга зникає (8).
- після голосних (крім अ) перед дзвінкими приголосними і голосними вісарга переходить у र् (9);

	Сандгі स् після अ перед приголосними					перед голосними		
	глухі	дзвонкі	назальні	шиплячі	напівголосні	короткі	довгі	дифтонги
задньоязикові	ः _					ओऽ		
палатальні	श् ष्							
передньоязикові	ट् ठ्		ओ _	ः _	ओ _			
зубні	स्त							
губні	ः _							

	після	перед	дає результат	злиття	приклади
1		क् ख् प् फ् श् ष् स्	ः _ ...	-	नरः खादति
2	будь-яких голосних крім слів सः, एषः	च् / छ्	श् / ष्	+	सूर्यः + चन्द्रः + च = सूर्यश्चन्द्रश्च
		ट् / ठ्	ट् / ठ्	+	सीतायाः + टीकाम् = सीतायाटीकाम्
		त् / थ्	स्त / स्थ्	+	सूर्यः + तपति = सूर्यस्तपति
3	अ	अ	ओऽ	+	नरः + अस्ति = नरोऽस्ति
4	अ	дзвінкими приголосними та назальними	ओ _ ...	-	नरः + नास्ति = नरो नास्ति
5	крім слів सः, एषः	голосним, крім अ			गजः + इच्छति = गज इच्छति
6	आ	дзвінкими приголосними, назальними та голосними	вісарга зникає	-	नराः + गच्छन्ति = नरा गच्छन्ति
7	слів सः एषः	будь-яким звуком, крім अ			एषः + पतति = एष पतति सः + अहम् = सोऽहम्
8	голосних, крім अ та आ	र्	подовжується голосний і вісарга зникає	-	विष्णुः + रमते = विष्णू रमते शनेः + रनधनम् = शने रनधनम्
9		дзвінкими приголосними, назальними та голосними	र्...	+	विष्णुः + देवः = विष्णुर्देवः

क) Вправи на сандгі вісарги (номер прикладу збігається з номером правила в таблиці сандгі вісарги).

1. Вісарга після будь-яких голосних перед क् ख् प् फ् श् ष् स्.

1.1 उरस् + शिरस् + कण्ठः = *горло, голова, груди*

1.2 कः + फलति? = *що плодоносить?*

1.3 द्रष्टुः + स्वरूपे = *той, хто спостерігає у своїй формі*

2. Вісарга після будь-яких голосних перед च्, छ्, ट्, ठ्, त्, थ्.

2.1 जिह्वामूलः + च + दन्तः + च = *корінь язика та зуби*

2.2 कुतः + छात्रः + तिष्ठति? = *чому студент стоїть?*

2.3 योगः + चित्तवृत्तिनिरोधः = *йога — контроль станів субстанційного «я»*

3. Вісарга після अ, перед अ.

3.1 कामः + अस्ति = *бажання існує*

3.2 सः + अहम् = *він — це я*

3.3 सः + अस्ति = *він є*

3.4 मार्गः + अत्र = *тут дорога*

4. Вісарга після अ перед дзвінкими приголосними та назальними.

4.1 ततः + योगनिद्रा = *потім йога-нідра*

4.2 विरः + गच्छति = *герой іде*

4.3 योगः + भवति = *йога є*

4.4 नरः + वदति = *людина говорить*

5. Вісарга після अ (крім слів सः та एषः) перед इ, ई, ऋ, उ, ऊ, आ, ए, ऐ, ओ, औ.

5.1 नरः + इच्छति =

людина бажає

5.2 कुतः + इयम् + बाला =

звідки ця дівчинка?

5.3 योगः + आसनेन =

йога, за допомогою асани

6. Вісарга після आ перед дзвінкими приголосними та голосними.

6.1 व्यघ्राः + भ्रम्यन्ति =

тигри бродять

6.2 व्यघ्राः + चरन्ति =

тигри бродять

6.3 जनाः + पदान् + पठन्ति =

люди читають слова

6.4 ताः + एव =

саме ті

6.5 ताः + तु =

але ті

7. Сандгі вісарги після स та एष.

7.1 सः + अश्वः =

цей кінь

7.2 सः + इच्छति =

він бажає

7.3 सः + किम् + करोति? =

що він робить?

7.4 एषः + पतति =

він падає

8. Сандгі вісарги після उ і इ перед र्.

8.1 ऋषिः + रमते =

мудрець насолоджується

8.2 गुरुः + रामः + च + अगच्छताम् =

учитель і Рама пішли

9. Сандгі вісарги після голосних (крім अ і आ), перед дзвінкими приголосними й голосними.

9.1 ऋषिः + अस्ति = *мудрець є*

9.2 शब्दैः + वदति = *(він) говорить словами*

9.3 मुनिः + वदति = *мудрець говорить*

9.4 तस्य + हेतुः + अविद्य = *причина того — незнання*

ख) Вправа на всі сандгі.

1 शान्तिः + शान्तिः = *спокій, спокій*

2 गुरुः + उपायः = *вчитель — метод*

3 वीरः + आगच्छति = *герой приходить*

4 नरः + पिङ्गः = *людина — гедоніст*

5 कुतः + जगत् = *звідки світ?*

6 सिंहः + तृष्यति = *лев жадає*

7 गजः + जलम् + पिबति = *слон п'є воду*

8 बली + इच्छति = *силач бажає*

9 नरः + द्रष्टुम् + इच्छति = *людина хоче побачити*

- 1 कः + धर्मान् + जानाति? = *Хто знає закони?*
- 2 कः + युक्तः + अस्ति ? = *Хто стриманий?*
- 3 कः + हितः + कः + च + समर्थः + अस्ति? = *Хто добрий і хто здібний?*
- 4 अहम् + इदम् + श्रोतुम् + इच्छामि = *Я бажаю це почути.*
- 5 नारदः + तापसस्य + वचनम् + श्रुत्वा + वाक्यम् + उक्तवान् = *Нарада, почувши слова аскета, сказав...*
- 6 महावीर्यः + जनैः + श्रुतः + रामः + नाम + अस्ति = *Великий герой, відомий людям на ім'я Рама.*
- 7 सः + प्रजानां + हिते + रतः + अस्ति = *Він радий бути добрим до людей.*
- 8 सः + रामः + त्यागे + कुबेरेण + समः = *Цей Рама в зреченні дорівнює Кубері.*
- 9 सत्ये + यमः + इव + अस्ति = *В істині він подібний до Ями.*
- 10 आकाशे + सूर्यः + चन्द्रः + भौमः + बुधः + गुरुः + शुक्रः + शनिः + च + सन्ति = *На небі є Сонце, Місяць, Марс, Меркурій, Венера і Сатурн.*
- 11 अप्रमत्तः + तदा + भवति + योगः + हि + प्रभवा + अपि + अयौ = *Тоді [у стані йоги, практик] стає не задурманеним. Йога — це народження і зникнення.*

- 10 संसारः + अज्ञानात् + एव = сансара ж — від незнання
- 11 सिद्ध्यासिद्धोः + समः + भुत्वा = однаково ставлячись до успіху і невдачі
- 12 योगः + कर्मसु + कौशलम् = йога — це успішність у справах
- 13 लोभात् + मोहः + च + नाशः + च = від жадібності — отупіння і смерть
- 14 सः + गच्छन् + अस्ति = він йде
- 15 श्रेयः + हि + ज्ञानम् + अभ्यासात् + ज्ञानात् + ध्यानम् + विशिष्यते = Знання ж краще, ніж вправа, медитація — краща за знання.

गुरुः + ब्रह्मा + गुरुः + विष्णुः + गुरुः + देवः + गुरुः + गतिः।

गुरुः + तीर्थम् + गुरुः + यज्ञः + गुरुः + दानम् + गुरुः + तपस्।

गुरुः + अग्निः + गुरुः + सूर्यः + सर्वम् + गुरुम् + अयन् + जगत्॥

16

*Вчитель — це Браhma, вчитель — це Вішну, вчитель — це бог, вчитель — це шлях,
Вчитель — це переправа, вчитель — це жертвоприношення, вчитель — це дарування,
вчитель — це аскеза,
Вчитель — це вогонь, вчитель — це сонце, весь світ має основою вчителя.*

Ч) Вправи на сандгі за всіма пройденими правилами.

Зміст

Частина 2. Сандгі	1
VI Сандгі голосних	1
Графічне відображення зміни голосних «сандгі голосних»	2
VII Зовнішні сандгі — сандгі між словами	7
VIII Сандгі приголосних	11
IX Додаткові правила сандгі — Таблиця #V	14
Зведена таблиця випадків сандгі приголосних	16
X Сандгі вісарги та स् -	23